

**ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ
КӘСІБИ ІС-ӘРЕКЕТТЕГІ КӘСІБИ
ДЕФОРМАЦИЯНЫҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ
ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ**

**Егенисова А.Қ.
Бегейбай Д.М.**

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті
Ақтау қ., Қазақстан
e-mail: almazhai66@mail.ru

Аңдатпа. Бұл мақалада ЖОО мамандардың кәсіби іс-әрекетіндегі кәсіби деформация проблемаларын зерттеген ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалынады. Кәсіби деструкциялар, кәсіби деформацияларға, кәсіби дамудың теріс өзгерістері туралы баяндалады.

Кәсіби күйзеліс және оның кезеңдеріне, күйзелістің алдын алу стратегиялары мен ережелеріне, эмоциялық күйіну, кәсіби күйіну синдромына, стресс түрлері: ақпараттық стресс, эмоциялық стресс, коммуникативті стресс үрлеріне сипаттама беріледі.

Түйінді сөздер: кәсіби іс-әрекет, деструкция, деформация, стресс, эмоциялық күйіну, ақпараттық стресс, эмоциялық стресс, коммуникативтік стресс.

Психология ғылымының теориясы мен практикасында кәсіби іс-әрекеттің маман тұлғасына кері әсерін тигізетіні де анықталған. Бұл жағдайда болатын негативті психологиялық құбылыс **кәсіби деструкциялар, кәсіби деформациялар** ретінде анықталады. Кәсіби деструкция - еңбек өнімділігі мен қарым-қатынасқа теріс әсерін тигізетін іс-әрекет пен тұлға құрылымындағы өзгерістер.

А.К. Маркова кәсіби дамудағы теріс өзгерістердің жалпыламасы негізінде кәсіби деструкцияның келесі беталысын ажыратады[1]:

- жас ерекшелік пен әлеуметтік нормалармен салыстырғанда кәсіби даму процесінің баяулауы, кейін қалуы;
- кәсіби дамудағы дезинтеграция; кәсіби сананың құлдырауы, соның салдарынан қызмет жағдайына сәйкес келмейтін мақсат қою; еңбектің маңызын бұрыс бағалау; кәсіби қақтығыстарға жол беру;
- кәсіби ұтқырлықтың төмендігі; еңбектің жаңа жағдайларына бейімделе алмау және дезадаптация;
- кәсіби дамудың жеке тұстарының арасында байланыстың болмауы (мысалы, оқытушыда кәсіби дамуға мотивация болғанмен, онда кәсіби сана деңгейінің төмен болуы ықтимал);
- кезіндегі кәсіби қабілеттің, кәсіби ақыл-ойдың енді әлсіреуі;
- кәсіби дамудың бұрмалануы; тұлға құрылымында бұрын байқалмаған жағымсыз қасиеттердің орын алуы; тұлға тұрпатын өзгертетін кәсіби дамудың әлеуметтік және жеке-дара нормасындағы ауытқу;
- тұлға деформациясының байқалуы, эмоциялық қажу, кәсіби титықтау, кәсіби ұстанымның іс-әрекетке сәйкес келмеуі;
- денсаулықтың төмендеуіне байланысты кәсіби дамудың тежелуі.

Олай болса, кәсіби деформация оқытушы тұлғасының толымдылығына нұқсан келтіріп, іс-әрекеттің өнімділігіне теріс әсерін тигізеді.

Кәсіптің тұлғаға әсер ету мәселесі зерттеушілер көкейінде жүргенімен, қазіргі таңда өзекті және әлі де ары қарай қарастыруды қажет ететін мәселелердің бірі болып отыр. Қарқыны өте жылдамдықпен болып жатқан қоршаған ортаның түрлі жағдайларына адам

баласының бейімделуі қиынға соғады, әрі адам бейімделе отырып эмоциялық тұрақтылықты сақтауы қажет болады. Адам ағзасы бойындағы күш-қуатты қайта-қайта қалпына келтіруге үлгере алмайтындықтан, мұндай жағдай жүйке жүйесінің әлсіреуі мен қажуына жеткізеді және психосоматикалық аурулардың пайда болуының алғышарты болады. Соның бірі кәсіби күйзеліс, яғни әр түрлі маман иелерінің жұмыс барысындағы қажуы.

Қазіргі таңда, даму қарқыны өте жылдам болып жатқан қоршаған ортаның түрлі жағдайларына адам баласының бейімделуі қиынға соғады, әрі адам бейімделе отырып эмоциялық тұрақтылықты сақтауы қажет болады. Адам ағзасы бойындағы күш-қуатты қайта қалпына келтіруге үлгере алмайды. Әрине, мұндай жағдай жүйке жүйесінің әлсіреуі мен қажуына жеткізеді және психосоматикалық аурулардың пайда болуының алғышарты болады.

Нағыз өз ісінің кәсіби маманы еңбек әрекеттерінде көрінуі керек. Кәсібіне бейімделгеннен, қажетті білім мен білікті меңгергеннен кейін көптеген қызметкерлер өздерінің жеткен деңгейлеріне қанағаттанып, өздерінің кәсіби өмірін, өзін-өзі жетілдіру жұмысымен ары қарай айналыспайды.

Кәсіптің тұлғаға әсер ету мәселесі зерттеушілер көкейінде жүргенімен, қазіргі таңда өзекті және әлі де ары қарай қарастыруды қажет ететін мәселелердің бірі болып отыр. Адамның кәсібі санасына және өмір барысына өз әсерін тигізетіндігі жайлы аксиоманы ешкім жоққа шығармайды. Адам іс-әрекетінің барлық түрі таңдамалы және ол тұлғаның үйлесімді дамуына әсер етеді. Бірақ, белгілі бір жағдайларда кәсіби іс-әрекет тұлға құрылымында негативті құбылыстардың дамуына әкеліп, оны деформациялайды. С.П Безносовтың айтуынша кәсіби деформацияға бейімділік, билік өкілеттігімен айналысатын адамдарда, өмірде маңызды шешімдерді талап ететін мамандық иелерінде жиі кездеседі.

Деформацияның аспектілерін қарастырғандар: А.К Маркова, С.П Безносков, Г.А. А.В.Ревров, Г.С.Никифорова, Ю.М.Губачев, Э.Ф Зеер, Э.Э.Сыманюк, А.Р. Ерментаева және т.б. [1-7].

Кәсіби деформация дегеніміз не? Оның жұмыс нәтижелігіне әсер етуі қандай? Кәсіби деформация – белгілі бір іс-әрекет түрімен айналысу және меңгерудің психологиялық феноменімен өзара байланысқан, үздіксіз үрдіс болып табылады.

А.К.Маркованың айтуы бойынша, «деформация» – кәсіби маманның бір тұтастылығын бұзады, бейімділігін, тұрақтылығын төмендетіп, іс-әрекетінің өнімділігіне теріс әсер етеді. Сондықтан қазіргі таңда қызметкерлердің деформацияларын анықтап, оны жеңудің психотехнологиялық жолдарын қарастырып, кәсіби деформацияның алдын алып коррекция жасау өзекті мәселелердің бірі болып отыр [1].

Кәсіби деформацияның пайда болу механизмі аса күрделі. Алғашында еңбектің жағымсыз шарттары кәсіби іс-әрекетте, жүріс-тұрысында негативті өзгерістер тудырады. Содан кейін, қиын жағдайлардың қайталануына байланысты теріс өзгерістер жиналып қарым-қатынаста, күнделікті өмір барысында көріне бастайды. Алдын ала, уақытша негативті психикалық жағдай мен бағдар пайда болса, одан кейін жағымды қасиеттер жоғала бастайды. Кейін, жағымды қасиеттер орнына жұмысшының жеке бас профилін өзгеріске әкелетін негативті психикалық қасиеттер пайда болады [3].

Кәсіби деформация адамның еңбек іс-әрекетінде туындауы өте күрделі және психиканың түрлі қырларына (мотивациялық, когнитивті, тұлғалық), қасиеттеріне әсер етеді. Кәсіби деформация себептерінің бірі қоршаған ортаның ерекшелігі, себебі қоршаған ортамен адам да, атқаратын жұмысы да тікелей байланысқа түседі. Кейбір кәсіптер мысалы, басқару деңгейіндегі түрлі менеджерлер, дәрігерлер, мемлекеттік қызметкерлер, әскери қызметкерлерде кәсіби деформация болуының ықтималдылығы жоғары болса, екінші біреулерінде төмен деңгейді көрсетеді.

Психологтар күйзеліс немесе стресс тақырыбын ұзақ уақыт бойы зерттеп, оның себебін түсінуге және одан шығу үшін адамдарға жол ашуға тырысты. XXғ. 30-50 жылдары

канадалық ғалым Ганс Селье стресстің биологиялық теориясын жасап: «Стресс – аса күшті сыртқы әсерден жүйкенің жоғарғы деңгейде ширығуы», - деген анықтама берген [6].

Стресс – адамның ширығуын талап ететін күрделі, күтпеген, аса жауапты, маңызды немесе қауіпті жағдайларда пайда болатын көңіл-күй ахуалы. Ол сондай-ақ, денеге және ақыл-ойға тез және жауапты шешімді талап ететін көп салмақ түскенде, дау-жанжал т.б кезінде туындайды. Стресс кезінде орын алатын денедегі өзгерістер мен уайым диапазоны өте үлкен. Әлсіз стресс немесе оның бастапқы көрінісі кезінде адам жинақылынады, оның психологиялық процесстері жұмылып, деңгейі жоғарылайды. Ұзақ немесе қатты стресс ағза жұмысын қамтамасыз ететін қызметтердің ұйымдасуын бұзады немесе олар азып-тозып, қызмет етуден қалады.

Кәсіби күйзеліс – адамның еңбек қызметіне байланысты теріс уайымдау салдарынан тұлғаның деформациялануының бір түрі. Адамдар эмоционалды, психикалық және физикалық қажыған сайын күйзеліске ұшырай бастайды. Ал кәсіби күйзеліс - қазіргі қоғамның «кеселі» болып отыр. Алайда химиялық, физикалық немесе биологиялық зиянды әсері емес, эмоционалды және стресс әсері. Кәсіби стрессогендік факторлар, маманның тікелей жұмысына байланысты болғандықтан, әр түрлі неврологиялық бұзылулардан психосоматикалық бұзылуларға әкелуі мүмкін. Тұлғаның кәсіби деформациясы – бұл кәсіпқой маман иесінің жұмысының әсерінен тұлғаның мінез-құлқының өзгеруі [4].

Осыған байланысты осы сияқты жұмыстар эмоционалды күш-қуаттың артуына ерекше күш қажет етеді. Адамдармен жұмыс жасаушы маманға қарым-қатынастың түрлі аспектілерін үнемі эмоциямен нақтылап отыруы тиіс проблеманы белсенді түрде қою және шешу, зейінді қабылдау, визуалды, дыбыстық және жазбаша ақпаратты тез қорытындылап, күшті есте сақтау баламаларды тез сақтап, шешім қабылдау. Жүйелік жағдай біреулер үшін эмоцияның орынсыз жұмсалуды тудырады, ал тағы біреулер үшін психикалық қорларды үнемдеу тәсілдері іздеуге ұмтылдырады. Жүйкесі мықты сақ байқағыш адам ерте ме, кеш пе, әйтеуір бір күні эмоционалды күйіну тәсіліне бой ұсына бастайды: бәрінен және барлық нәрседен бойын аулақ ұстайды, барлығы көңіліне ала бермейді, жүйкесін аялайды.

Н.А.Аминова мен Л.Г.Федоренконың зерттеулері, 20 жылдан кейін педагогтарда эмоционалды «күйіну» басталады, 40 жылға қарай барлық мұғалімдер «күйінеді». Одан бұрын, жүйке жүйесіне шалдыққан пациенттерге қарағанда жас педагогтардың көрсеткіш деңгейлері әлеуметтік бейімделуге төмен болып, іс-әрекеттерінде дөрекілік, сенімсіздік, мазасыздық пайда бола бастайды [1].

Эмоционалды тасымалдау механизмі бар онда энергетиканың қандай да бір мөлшерде өзіне де басқаға да бағытталуы. Іс -әрекеттің сыртқы факторынан алынған әсерлер тұлғаны үнемі жаралап, кәсіби іс әрекеттің психотравмалық элементтерін бірнеше мәрте бастан кешіруге мәжбүрлейді. Бұл жағдайда эмоционалды күйінуге ықпал ететін ішкі факторлар маңызды орын алады, олар міндеттердің қарқынды интериоризациясы, рөлдер, іс әрекеттің жағдайлары, жоғары түйсіктілік және жауапкершілік сезімі.

А.В.Ребровтың бойынша кәсіби күйзелістің кезеңдері: [3]

Бірінші кезеңі:

- эмоцияның тұншығуы басталады: маман оны байқаған болады: бәрі дұрыс сияқты,

- бірақ жаны жайсыз және көңілсіз;
- жақсы эмоциялар жоғалады;
- беймазалықтың, қанағаттанбаушылық туындайды
- Екінші кезеңі:

- әріптестермен түсінбеушілік туындайды;
- әріптестерінің арасында араздық ара-қатынас ақырын көріне бастайды, басында жақтыртпаушылық содан кейін тітіркенудің тұтануы болады.

Үшінші кезеңі:

адам өмірдің қымбат екені туралы ойлауда тұйықталып, өмірге, әлемге деген эмоционалды қарым-қатынастына, тіпті жеке өміріне де, барлығына да селқос, қауіпті

болады. Біріншіден психологтың міндеті кәсіби күйінуінің алдын-алу бойынша жұмыс жүргізуді іске асыру болып табылады.

Күйзелістің алдын алудың әр қилы стратегиялары бар:

Біріншісі – эмоцияларды білдіру ептілігі.

Екіншісі – жағдайды қайта бағалау, оқиғаның басқа суретін құрастыру және жағымсыз жағдайдың өзінен өзіңіз үшін көптеген пайдалы нәрсені таба білу.

Үшінші жол – қайта бағалауға келмейтін жағдайды өзгертуге мүмкіндік беретін мақсатты бағытталған әрекеттер.

Жағдай ықтималды қауіпті, күрделі немесе жаңа ретінде қабылдануын доғарғанда, стресс тиылады. Мұнда білуге тиіс жайт, негативтік (теріс) жай-күй тек біздің теріс ойларымызбен ұсталып тұрылады. Нақ солар барлық бәленің көзі болып табылады. Өз ойларыңызбен жұмыс істеуді үйреніп, сіз өз эмоционалдық жай-күйіңізді реттеуді үйренесіз.

Бірінші ереже – өз бойыңыздан теріс ойды қумау, керісінше оған оның басқа ойлар сияқты өмір сүруге өз құқығының бар екеніне түсіністікпен қарау.

Екінші ереже – бұл ойға сыпайы түрде айналып өтуді ұсыныңыз, өйткені әр кезде өзіңізге қызықтырақ, маңыздырақ және пайдалырақ басқа ойлар мен тірліктер бар. Бұл кезде бірден бұл жаңа ойларды, тірліктерді ойлап іске кірісіңіз. Өмірдегі теріс жағдайда жақсы және пайдалы нәрсені таба білуге үйрену әрқайсымызға маңызды. Себебі өмір қарама-қайшылықтардың бірлігі мен күресінен құралған. «Сау дененің рухы да сау!» – деп айтылады. Дұрыс үйлестірілген тағам, спортпен айналысу және зиянды әдеттерден бас тарту стрессті болдырмаудың тағы бір әдісі болып табылады.

Мотивациялық сферадағы кәсіби деформация қандайда бір кәсіпке деген қызығушылық болып, өзгелеріне деген қызығушылығы төмендейді. Мысал ретінде, «еңбекқорлықты» алуға болады, яғни адам уақытының көп бөлігін жұмыста өткізеді де, өмірінің жеке және т.б сферасына аз қызығушылық тудырады. Бұл жерде Л.Н. Толстойдың пікірі бойынша еңбек «өмірдің дұрыс еместігін өзіңнен жасыру құралы». Еңбек адамның өмірінде пайда болған мәселелерден құтылудың, қорғанудың жолы болады [5].

Кәсіби деформация қалай көрінеді? Қызметтік деформация басшылық жасау өкілеттігін шектемеген жағдайда, өзгенің пікірін елемеген кезде, өз қателіктерін көрмеген жағдайда, өзінің пікірі ғана дұрыс көріну кезінде көрінеді.

Бұл жерде кәсіби деформация түсінігі «күйіп пісу синдромы» түсінігінен бөліп қарастырылмайды. Бұл, екі жағдайда көптеген қызметкерлерінің жұмысына тән қасиет. «Күйіп пісу синдромы» кәсіби іс-әрекет контексті жайлы сөз қозғаса, кәсіби деформация негізінен оның жұмыстан тыс өмірінде қарастырылады. «Маман адам» оппозициясын шартты түрде қарастырсақ, екі феномен арасындағы ерекшелікті көрнекі түрде көрсетеді. «Мен маман ретінде» – тұлғаның кәсіби міндеттерді орындауға жауаптылығы: яғни қажетті білімі, этикалық бағдары мен принципі болу керек және кәсіби іс-әрекеті өзін жоғары деңгейде көрсетеді. «Мен адам ретінде» тұлғаның орталық бөлігі, өмірі жайлы не ойлайтындығы, өмірлік принциптері мен бағдарын қарастырады. Осы анықтамаға сүйене отырып «Күйіп-пісу синдромы», «Кәсіби мені» бақылаушы рөлін жоғалтып, «мен адам» кәсіби компетенция аймағына енуі қажет.

Жұмыс барысында көптеген мамандар қатты шаршағандықтан олардың клиенттері жағымсыз күй туғызады. Кәсіби деформация, керісінше «кәсіби мені» «мен адам» аймағына қарай кеңейіп, ұлғайып жайылады. Үйге оралғаннан кейін де ол өзін сол маман ретінде ұстайды.

Кәсіби деформацияның екі компонентін көрсетуге болады: кәсіби деформацияға бейімділік, бұл адамдардың мінезінде және тұлғалық ерекшеліктерінде осы кәсіпке тән қасиеттері болады. Олар оны ашық түрде қолданады немесе жасырып қалады. Кәсіби іс-әрекет тұлғаның ерекшеліктерін дамытады. Кейде кәсіби іс-әрекет оларды ақтап, олардың жүзеге асуына және көрінуіне жағдай жасайды. Бейімділік сәйкесінше кәсіпті таңдауға әсер

етеді. Олар өздеріне қолайлы орынды сезінген соң кейін өзінің кәсібінің іс-әрекетін бұрмалайды.

Стресс, шаршау, депрессия және эмоционалды күйіну кәсіби деформацияның ең бастапқы формалары болып тұрады. Бұл жерде бір ізділік бар: бастапқы кезең шаршау, стресске әкелуі мүмкін. Ұзаққа созылған стресс депрессияға айналады. Ал бұндай жағдайдағы қызметкер жаман жұмысшы болады. Осыдан барып кәсіби деформацияға ауысады.

Кәсіби деформация түсінігі «эмоционалды күйіну», «стресс», «депрессия» категорияларымен байланысты. Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау негізінде «burnout», яғни эмоционалды күйіну көптеген кәсіби қызметкерлердің іс-әрекетіне тән. Шет елдің ғылыми әдебиеттерінде күйіну синдромы «burnout» терминімен сипатталады. Қазақша нұсқасы «жану», «күю» деген мағынаны береді. Ресейлік авторлар Т.С. Яценко, 1989; Т.В. Форманюк, 1994 жылдары ағылшын тілінен әртүрлі аударып оны «эмоциялық жану» десе, Д.Д.Вид, Е.И.Лозинская 1998 жылы «эмоциялық күйіну» деп алды. Сондай-ақ 2000 жылы Н.Е. Водопьянова «психикалық күйіну» десе, Т.И. Ронгинская 2002 жылы «кәсіби күйіну» деген терминді қолданды [8].

Эмоциялық күйіну дегеніміз адамның психикалық және психологиялық көңіл-күйіне әсер ететін жүріс-тұрыстық және психикалық уайымдардың кешенді жиынтығы. Эмоциялық күйіну синдромы – үздіксіз стрестің жұмыс барысында пайда болатын тұлғаралық қарым-қатынасқа жауап реакциясы болып табылады. Соның салдарынан «кәсіби күйіну синдромы» пайда болған.

Стресске деген тұрақтылық немесе төзімділік термині – бірнеше тұлғалық қасиеттердің жиынтығын қамтиды, яғни кәсіби іс-әрекет негізінде пайда болған эмоциялық, интеллектуалды, еріктік қысым түсуді қоршағандарына және өзінің денсаулығына еш зиянын тигізбей бастан кешіру болып табылады.

Эмоциялық күйіну тұлға мен жұмыс ісінің аралығындағы сәйкестіктің болмауы. Ол ең алдымен қызметкерге қойылатын ұсыныстар мен талаптардың оның мүмкіншіліктеріне сәйкес келмеуі. Басшылықтың оның тұлғасына деген аса жоғары талап қоюы. Егер қызметкер үшін басшының үкімі парыз болса, ал оны іске асыра алмаудың өзі жұмыс сапасын төмендетуіне әкеп, соның салдарынан стресс пайда болады.

Кәсіби күйіну синдромын құрайтын симптомдарды шартты түрде үш негізгі топқа бөлуге болады: психофизикалық, әлеуметтік-психологиялық және жүріс-тұрыстық.

Кәсіби күйінудің психофизикалық симптомына, сонымен қатар, үнемі басылмайтын шаршау сезімінің болуы тек кешке ғана емес, таңертең де болуы (созылмалы шаршау симптомы);

эмоциялық және физикалық азуды сезіну;

жиі себепсіз бастың ауруы, асқазан ішек жолдарының бұзылысы;

жылдам салмақтан арылу немес салмақты жылдам қосып алу;

толық немесе жартылай ұйқысыздық;

үнемі ұйқылы жағдайда жүруі, күндіз жұмыс барысында ұйқысының келуі;

физикалық немесе эмоциялық қысымда демалысының бұзылуы ендігудің пайда болуы;

ішкі және сыртқы сенсорлы сезімталдығының төмендеуі: көру, есту, дәм, иіс сезу, тері сезімдері.

Стрестік проблемаларды ескере отырып Н.В. Самоукина «Кәсіби стресс – бұл кәсіби жұмысты орындаудағы кездесетін эмоциялық және экстремалды факторларды орындаудағы жұмыскердің шаршаған күйі» деп айтқан [9].

Н.В. Самоукина кәсіби стрестің негізгі түрлерін атап көрсеткен. Енді әрқайсысына жеке тоқталатын болсақ [9]:

Ақпараттық стресс – бұл уақыттың қатал шенінде туындайды және жоғарғы жауапты ережелерде де қолданылады. Сонымен қатар ақпараттық стресс жағдайдың белгісіздігімен қатар жүреді. Эмоциялық стресс – дәл немесе болжамдап айтылған

қорқыныштан туындайды. Мысалы: орындалмаған жұмыс үшін кінә сезімі, әріптес терімен қарым-қатынаста т.б.

Келесі түрі коммуникативті стресс – қатаң қарым-қатынас мәселелерімен байланысты. Ол өзін-өзі ұстай алмайтын жоғарғы кикілжіңмен байланысты, сонымен қатар бір нәрседен бас тарта алмау, манипулятивті әрекеттерден қорғана алмау.

Қателік жасаудан қорқудан туындайтын стресс – қателік қорқынышы екі жағдаймен байланысты: бірінші, жетістікке жету деген ішкі қатты талпыныс; екінші, қателік кеткен жағдайдағы кедергілер. Қорқыныш қателігі көбінесе адамның шығармашылық мүмкіндіктерін бекітеді. Сонымен қатар, адам көп нәрседен бас тарта бастайды. Нәтижесінде адам өмір сүруден қорқа бастайды.

Кәсіби стрестің бәсекелесе көп тараған түрі – бәсекелестік стресі. Адам қоршаған ортада өзінің бәсекелесін көреді. «Өзін бәсекелестік жарысқа беретін адам, өз өмірімен өмір сүрмейді, жұмысын ниет-қалауымен таңдамайды, оның ақшасына қарап таңдайды, сонымен қатар оның айналасында өзіне керек адамдарға, достарына келгенде уақыт жоқ.

Қазіргі заманда стрестен қалай қашу, қалай құтылу туралы кеңестер көп айтылуда. Бірақ Сельенің айтуы бойынша, стрестен қашпаған жөн. Стрестен толық құтылу, бұл – өлім. Стресс жағымды және жағымсыз қобалжулармен байланысты екенін білеміз.

Стрестің тұрақтылығына әсер ететін факторлар: стресс нәтижелері адамның жеке ерекшеліктерінен тұрады. Кейбір адамдар стрестік бұзуларына басқаларға қарағанда жақсы қарсы тұра алады. Неге? Біздің физикалық немесе психологиялық денсаулығымызға әсер ететін стрестің әсерін азайтатын бірнеше факторлар бар. Бұл факторларды қарастырудың өзі тағы бір мәселені тудырады, сондықтан бұл мәселе қызығушылығын жоғалтпайды деген ойдамыз.

Қорыта айтқанда, стресс, кәсіби күйзеліс мамандарға жаһандану заманындағы қалыпты жағдайлардың бірі болып, дені сау тұлғаның денсаулығына қауіпті, жұмысқа қабілеттілігін төмендететіндігі дәлелдеуді қажет етпейді. Дегенмен де, бұл ауқымды мәселе зерттелуі сонау ғасырлардан бастау алса да, әлі де жан-жақты талдауды, теренінен зерделеуді қажет ететін, толықтай ашылмаған, күн тәртібінен түспейтін тақырып. Әр адам бір немесе бірнеше кәсіби қызметті атқаратынын ескере отырып, бұл тақырыпқа бей-жай қарамай, өзекті мәселелердің қатарына қоса аламыз. Осы себептен де, кәсіпке байланысты стресстің дер кезінде алдын алу шараларын жасау, одан шығуға көмектесу психолог қызметінің негізгі міндеттерінің бірі болып табылады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Маркова А.К. Психология профессионализма, Изд.: Международный гуманитарный фонд «Знание», 2009., С.308
2. Безносков С.П. Профессиональная деформация личности. – СПб.: Речь, 2004. – С.272
3. Ребров А.В. Влияние мотивационной структуры на результативность труда работников \ различных профессий // Социологические исследования, № 5, 2014, 12с.
4. Никифорова Г.С. Психологическое обеспечение профессиональной деятельности. – СПб.: Мир, 1991. – С.355
5. Губачёв Ю.М. Эмоциональный стресс в условиях нормы и патологии человека. Карвасарский и другие – Л.: Книга, – 2002. – С.230
6. Зеер Э. Ф., Сыманюк Э.Э. Психология профессиональных деструкций: Уч. Для вузов. – М.: Академич. проект, 2005. – 240 с.
7. Ерментаева А.Р. Студенттерді субъект–бағдарлы психологиялық дайындау: методология, теория, практика–Өскемен: С.Аманколов ат. ШҚМУ баспасы, 2008. – 410 б.
8. Қалымбетова Э.К. Еңбек психологиясы. –Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 158 б.
9. Самоукина Н. В. Психология профессиональной деятельности, 2004. С.264

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕФОРМАЦИИ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ

Егенисова А.К. - Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан, e-mail: almazhai66@mail.ru.

Бегейбай Д.М. - Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан.

Аннотация. В данной статье дается анализ трудов ученых, изучавших проблемы профессиональной деформации в профессиональной деятельности специалистов вуза. Рассказывается о профессиональных деструкциях, профессиональных деформациях, негативных изменениях в профессиональном развитии.

Дается характеристика профессионального стресса и его стадий, стратегий и правил профилактики стресса, эмоционального выгорания, синдрома профессионального выгорания, видов стресса: информационного стресса, эмоционального стресса, коммуникативного стресса.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, деструкция, деформация, стресс, эмоциональное выгорание, информационный стресс, эмоциональный стресс, коммуникативный стресс.

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PROFESSIONAL DEFORMATION IN PROFESSIONAL ACTIVITY IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Yegenissova A.K. - Sh. Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering, Aktau, Kazakhstan, e-mail: almazhai66@mail.ru.

Begaybay D.M. - Sh. Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering, Aktau, Kazakhstan.

Abstract. This article analyzes the works of scientists who have studied the problems of professional deformation in the professional activities of university specialists. It tells about professional destructions, professional deformations, negative changes in professional development.

The characteristics of professional stress and its stages, strategies and rules for the prevention of stress, emotional burnout, professional burnout syndrome, and types of stress are given: information stress, emotional stress, and communication stress.

Key words: professional activity, destruction, deformation, stress, emotional burnout, information stress, emotional stress, communication stress.

